

DOĞU ANADOLU URUK MÜHÜRLERİ: ARKEOLOJİK BULGULAR VE YORUMLAR

URUK SEALS OF EASTERN ANATOLIA: ARCHAEOLOGICAL FINDINGS AND INTERPRETATIONS

Doç. Dr. İsmail COŞKUN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü,
ismailcoskun@yyu.edu.tr

Van / Türkiye

ORCID: 0000-0001-9265-4949

Yenal SÜRÜN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Bölümü,
yenalsrn@gmail.com

Van / Türkiye

ORCID: 0000-0002-6846-5467

ÖZET

Mezopotamya'da Ubeyd Dönemi'nden sonraki evre Uruk Dönemi olarak adlandırılmaktadır. Bu kültür, Doğu Anadolu'nun Kalkolitik Dönemi'ne denk gelmektedir. Uruk Dönemi'nde Mezopotamya tarımsal anlamda gelişmiştir. Ancak maden ve kereste gibi doğal kaynaklar bakımından yetersiz olması sebebiyle özellikle MÖ 4. Binyılda Doğu Anadolu merkezli bir ticaret stratejisi geliştirmişlerdir. Bu ticari sistemin en önemli kanıtlarından biri de mühürlerdir. Taş, metal, ahşap, cam, kemik, fayans ve kil gibi çeşitli malzemelerden yapılmış olan mühürler damga, silindir ve damga-silindir olmak üzere çeşitli tiplerde olabilmektedir. Süsleme, kötü güçlerden korunma, onama ve güvenlik gibi işlevleri olan mühürler; Anadolu'da en erken Neolitik Dönem'de, Çatalhöyük'te ortaya çıkarılmışlardır. Uruk Dönemi mühürlerine, yapılan arkeolojik çalışmalarla Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan Elazığ-Norşuntepe ve Çınaz Höyük ile Malatya-Arslantepe gibi merkezlerde rastlanılmıştır. Elazığ-Norşuntepe ve Çınaz Höyük mühürleri damga mühürlerden oluşmaktayken Malatya-Arslantepe'de damga mühürlerin yanı sıra silindir mühürler de söz konusudur. Norşuntepe ve Çınaz Höyük'te bulunan damga mühürlerde yuvarlak yapılı baskılar çoğunlukta olmakla birlikte kare formulu olanları da vardır. Bezeme ögesi olarak geometrik motifler ve stilize hayvan figürleri kullanılmıştır. Genellikle arka bölümlerinde yuvarlak ip delikleri bulunmaktadır. Malatya-Arslantepe'deki damga mühürler de yuvarlak yapılıdır. Bu tipteki mühürlerde geometrik motifler ile stilize tarzda insan, yılan, koç, geyik ve karışık yaratıklar gibi tasvirlerle yer verilmiştir. Arslantepe'de damga mühürlerin yanı sıra silindir mühürler de söz konusudur. Bu tipteki mühürlerde daha çok tarımsal faaliyetler tasvir edilmiştir. Üzerlerinde saban çeken öküz ile tarla süren insanlar betimlenmiştir. Adı geçen merkezlerde ele geçen mühürler form olarak benzerlik göstermekle birlikte bezeme açısından bazı farklılıklar ortaya koymaktadırlar.

Ancak ele geçen tüm örneklerin, işleniş biçimi ve konu bakımından Uruk Dönemi mühürleri etkisinde olduğunu söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Mühür, Uruk, Arslantepe, Norşuntepe, Çınaz Höyük

ABSTRACT

The phase after the Ubaid Period in Mesopotamia is called the Uruk Period. This culture coincides with the Chalcolithic Period of Eastern Anatolia. During the Uruk Period, Mesopotamia developed agriculturally. However, due to its insufficiency in terms of natural resources such as minerals and timber, they established a trade strategy centered on Eastern Anatolia, especially in the 4th millennium BC. One of the most important evidences of this trade system is seals. Made of various materials such as stone, metal, wood, glass, bone, faience and clay, seals can be of various types including stamp, cylinder and stamp-cylinder. Seals with functions such as ornamentation, protection from evil forces, confirmation and security were unearthed at Çatalhöyük in the Neolithic Period in Anatolia. Seals from the Uruk Period were also found in centers such as Elazığ-Norşuntepe and Çınaz Höyük and Malatya-Arslantepe in the Eastern Anatolia Region. While the seals of Elazığ-Norşuntepe and Çınaz Höyük consist of stamp seals, Malatya-Arslantepe has cylinder seals as well as stamp seals. The stamp seals found at Norşuntepe and Çınaz Höyük are predominantly round stamps, but there are also square stamps. Geometric motifs and stylized animal figures were used as decoration elements. They usually have round rope holes on the back. The stamp seals from Malatya-Arslantepe are round in shape. Geometric motifs and stylized depictions of humans, snakes, rams, deer and mixed creatures are found on this type of seals. In addition to stamp seals, there are also cylinder seals at Arslantepe. This type of seals mostly depict agricultural activities. They depict people plowing fields with oxen pulling the plow. Although the seals found in the mentioned centers are similar in form, they show some differences in terms of decoration. However, it is possible to say that all the examples are influenced by the seals of the Uruk Period in terms of decoration and subject matter.

Keywords: Seal, Uruk, Arslantepe, Norşuntepe, Çınaz Höyük

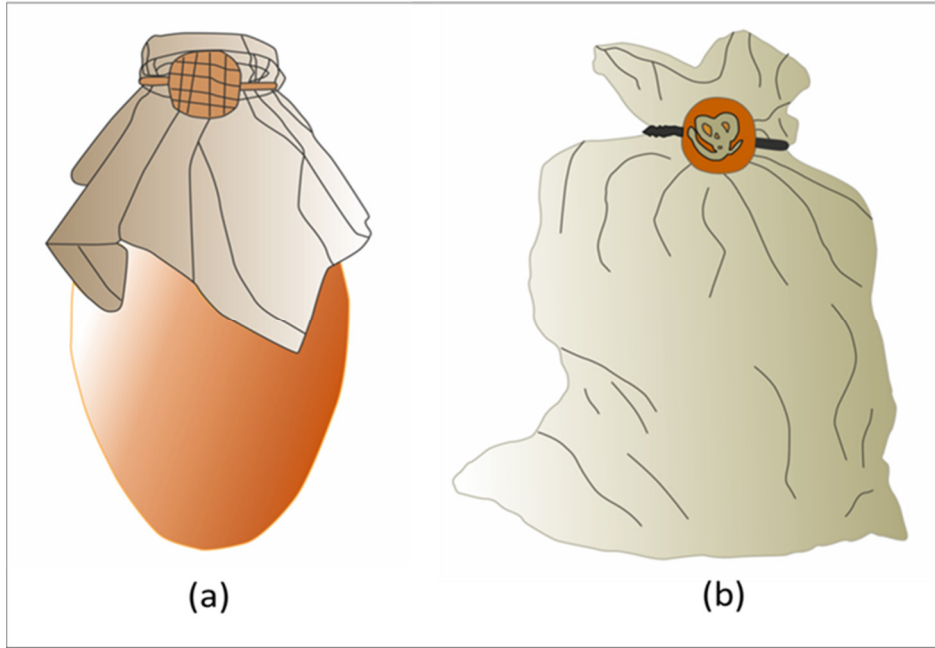
1. GİRİŞ

Dilimize Arapça'dan geçmiş olan mühür; taş, kemik, ahşap, fildişi, fayans, cam, metal ya da güneşte kurutulmuş veya pişirilmiş kilden yapılmış, baskı bölümü işlenmiş objelerdir (Collon, 1990: 11). Süsleme, aitlik, güç, kötü ruhlardan koruma, güvenlik gibi farklı amaçlar için kullanıldığı bilinen mühürler ayrıca bir eşyayı ya da belgeyi onaylama ve mülkiyet aracı olarak da kullanılmıştır (Collon, 1997: 18-19; Özkan, 2011: 148; Wickede, 1990: 16). Bunların dışında mühürler; güvenlik amaçlı depo kapıları, küp ve çuvalların ağız kısmı (ip ve çamur yardımı), seramiklerin boyun kısmının mühürlenmesi, güvenlik, aitlik, malın cinsi gibi farklı amaçlarla da kullanılmışlardır (Ferioli ve Fiandra, 1988: 508) (Çizim 1/a). Ayrıca ticari güvence amacı ile ulaştırma sırasında herhangi bir sorunun çıkmaması için nakil sırasında iplerle sıkıca bağlanan malların ağızlarının bir kil toprakla (bulla) bastırılıp mühürlenmesi de sağlanmıştır (Pittman, 2003: 35; Sevin, 2003: 170) (Çizim 1/b). Bu sebeple de önemli bir işleve sahip olan mühürler; bel, bilek ya da boyun gibi bölgelerde taşınmışlardır. Mezopotamya'da, mezarlarda yapılan kazılarda mühürlerin sahipleri ile beraber kişisel eşya olarak gömüldüğü anlaşılmıştır (Oppenheim, 1956: 276; Pitmann, 1987: 11; Pitmann, 2003: 35). Mühürler; ait oldukları toplumun ve dönemin sosyal, kültürel, siyasi, ekonomik ve dini ile ilgili birtakım bilgilere ulaşılmasına imkan sağlarlar. Mühürlerin en erken örnekleri, MÖ 7. binyıla tarihlendirilmektedir. Mezopotamya, Suriye ve Anadolu'da ele geçen damga mühürler günümüz arkeoloji literatüründe bilinen ilk mühür örneklerini oluşturmaktadırlar (Abay, 2001: 321). Anadolu'da bilinen en erken mühürler; Çatalhöyük'te yapılan kazılarda ortaya çıkarılan, Neolitik Dönem'e tarihlendirilen (MÖ 10.000-5.500), bitkisel ve geometrik motiflerin işlenmiş olduğu mühür baskılarıdır (Mellaart, 2003: 172). Bu erken dönem mühürlerinin genellikle vücut ve kıyafet süslemeleri için kullanılmış olabileceği düşünülmektedir.

Kalkolitik Dönem’de (MÖ 5500-3000) yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanan mühürler; çoğunlukla taş, kemik ve pişmiş toprak gibi malzemelerden üretilmiş olup baskı yüzeylerine çeşitli bezemeler işlenmiştir (Collon, 1990: 11).

Doğu Anadolu Bölgesi jeopolitik konumundan dolayı Mezopotamya, Güney Kafkasya ve İç Anadolu Bölgeleri için bir köprü görevi görmektedir. Doğu Anadolu’nun zengin hammadde kaynakları, Mezopotamya toplulukları açısından bölgenin ticari bir alan olarak görülmesini sağlamıştır. Güney Mezopotamya’da, Ubeyd Dönemi’nden sonra Uruk Dönemi ortaya çıkmıştır (Khurt, 2009: 28; Çevik, 2005: 25-26). Uruk Dönemi’nde daha önceki kültürler gibi kuzeye (Malatya ve Elazığ çevresine) yönelik önemli ticari ilişkiler kurulmuştur (Khurt, 2009: 28-32). Mezopotamya’da ortaya çıkan ve Doğu Anadolu’nun Geç Kalkolitik Dönemi’ne denk gelen Uruk Dönemi, MÖ 4. binyılda kuzeye yönelerek Doğu Anadolu Bölgesi’nin yerel özellikleriyle kaynaşmış ve bölgenin siyasi yapısını oluşturmuştur (Burney, 1958: 157-159). Başta Arslantepe ve Norşuntepe olmak üzere ele geçen Uruk mühür ve baskılardan hareketle, Doğu Anadolu’da bulunan birçok yerleşim yerinin önemli bir ticaret merkezi haline geldiği görülmektedir (Esin, 1981: 88; Yakar, 2014: 336-338).

Bu çalışmada Güney Mezopotamya’nın önemli bir kültürü olan Uruk Dönemi’nin Doğu Anadolu Bölgesi ile ilişkileri ve bu ilişkilerin önemli belgesi olan, Elazığ-Norşuntepe, Malatya-Arslantepe ve Elazığ-Çınaz Höyük’te ele geçen bir grup Uruk etkili mühürün işlevleri, kullanım amaçları ve tipolojik özellikleri incelenmiştir.

Çizim 1: (a): Ağzı mühürlenerek kapatılan küp, (b): Ağzı kil toprakla (bulla) bastırılıp mühürlenmiş çuval.

2. DOĞU ANADOLU’DA URUK MÜHÜRLERİ

Güney Mezopotamya’da Ubeyd Dönemi’nin (MÖ 5500 MÖ 4000) ardından Uruk Dönemi (MÖ 4000-3100) bölgeye hakim olmuştur. Uruk kültür alanı, geliştirilen sulama sistemi ile Yakındoğu’da tarımsal anlamda gelişim göstermiştir (Wright, 2001: 126). Tarımsal üretimin artmasıyla birlikte Güney Mezopotamya’da ihtiyaç fazlası ürünler artmıştır. Ancak Mezopotamya’nın maden ve kereste bakımından fakir olması Uruklu tüccarların kuzeye doğru ticari ilişkiler kurmasına sebebiyet vermiştir. Bu ticari stratejiler neticesinde Mezopotamya ile Doğu Anadolu arasında, MÖ 6. Binyıla kadar uzanan ticari ilişkiler kurulmuştur (Stein, 1999: 16).

Bu dönemde Doğu Anadolu ile artan ticari ilişkiler birçok açıdan etkileşimlere sebebiyet vermiştir (Bernbeck ve Poollock, 2005: 17). Malatya-Arslantepe, Elazığ-Norşuntepe ve Elazığ-Çınaz Höyük gibi önemli ticaret merkezlerinde ele geçen Uruk etkili mühür ve baskıları, bu ilişkinin en önemli kalıntıları durumundadır.

Uruk halkı, kendi ihtiyaçlarını karşılamak için Mezopotamya'nın kuzeyine doğru güvenilir bir ticaret yolu oluşturmuşlardır. Özellikle Doğu Anadolu'dan karşılanan birçok maden ihtiyacı, Uruk Dönemi'nde Fırat Nehri üzerinden Orta ve Yukarı Fırat Bölgesi'ndeki birçok merkeze taşınmıştır. Uruk ticareti açısından Fırat Nehri ve çevresi, tarih boyunca tanımlanan önemli yol güzergâhları arasındadır. Uruk Dönemi'nin en ayırt edici özelliklerinin başında mühür ve baskıları gelmektedir (Collon, 1987; Palmiere, 1981: 104-107; Palmiere, 1983: 98-100).

Uruk Kültürü kendi içerisinde Erken, Orta ve Geç olarak üç döneme ayrılmaktadır. Mühürler ve mühür baskıları, Orta ve Geç dönemde yoğunluk göstermektedir. Uruk Dönemi silindir ve damga mühür baskıları üzerlerinde bulunan motifler, bu çalışmada beş farklı grupta incelenmektedir. Bunlar insan, hayvan, geometrik, karışık yaratıklar ve bitki bezemelerdir. Doğu Anadolu Bölgesi Uruk etkili mühürler, aynı zamanda Zagros ve Toros dağlık bölgelerindeki Geç Kalkolitik Dönem'e özgü mühür motiflerinde de görülmektedir (Algaze, 1993: 102). Güney Mezopotamya'ya özgü olan silindir mühürler, Anadolu'da ilk kez Malatya-Arslantepe'de Uruk tabakasında ortaya çıkarılmıştır. Mezopotamya yerleşim bölgelerinde ortaya çıkan silindir mühürlerin varlığı Arslantepe ile yapılan ticaretin kanıtıdır. Uruk Dönemi'nde Arslantepe'de bulunan mühür ve baskıları; MÖ 4. binyılda ticari ürünlerin yönetilebildiği, bütün işlemlerin kaydının tutulabildiği ve ekonomik hesapların yapılabildiğini göstermektedir (Fiandra, 2003: 33). Damga mühürlerin yanında silindir mühürlerin de kullanılması ekonomik ve idari alanlarda bazı değişikliklerin yaşandığına işaret etmektedir (Algaze, 1993: 102-103). Silindir mühürler üzerine işlenen tasvirlerin kapsamlı oluşu ve daha fazla alanı kaplaması, bu türdeki mühürlerin tercih edilmesine sebebiyet vermiş olmalıdır.

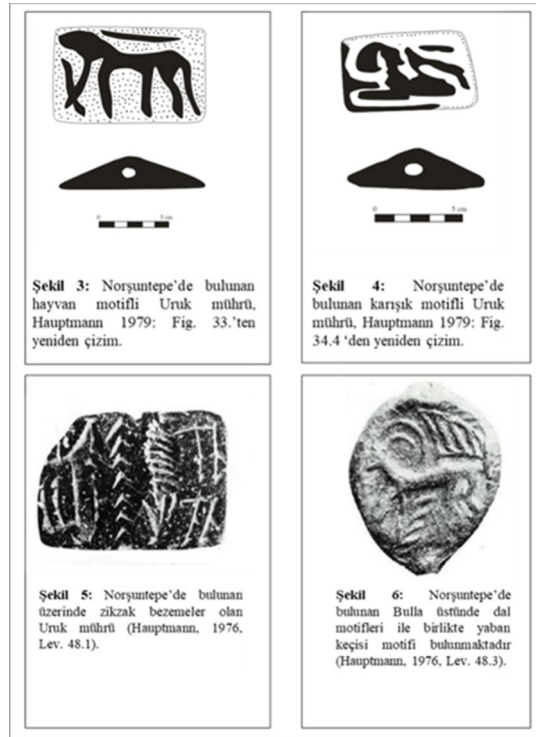
2.1. Norşuntepe Mühürleri

Norşuntepe'de yapılan arkeolojik kazılarda Uruk Dönemi'ne ait damga mühürler ile bullalar söz konusudur. Bu bir grup mühürden ilki, kemikten yapılmış olup baskı bölümü dikdörtgen formdadır. Baskı yüzeyi kafes biçiminde oyma bezemelidir. Tutamak bölümü yarım daire kesitli olup oval deliklidir (Hauptmann, 1979: lev 34/2) (Tablo 1/Şekil 1). Bu mühürün benzer örneklerine Alishar (Osten, 1937: Fig: 186), Bademağacı (Duru, 2008: Res. 345), Koçumbeli (Tuna vd., 2012: 76) ve Karataş-Semayük'de (Wamer, 1994: Pl. 187a) rastlanmıştır. Kızıl kahverengi taştan yapılmış diğer mühür örneği oval biçimli bir baskı yüzeyine sahiptir. Baskı bölümü geometrik motiflerle bezenmiştir. Üst bölümü ise yarım daire formunda, kubbemsi bir tarzdadır. Mühürde enine yuvarlak bir ip deliği bulunmaktadır (Hauptmann, 1979: Lev. 34/1) (Tablo 1/Şekil 2). Bu mühürün benzerleri Bademağacı (Duru, 2005: Lev.48-1), Koçumbeli (Tuna, vd., 2012: 73), Tepecik (Esin, 1972: Lev. 109: 3-4) ve Karaoğlan'dan (Özgüç, 1987: Res. 13. a-b) ele geçmiştir.

Tablo 1: Norşuntepe'den Uruk Dönemi'ne ait damga mühürler.

Bir başka mühür örneği de serpantin taştan yapılmıştır. Üçgen bir forma sahip olan mührün baskı bölümü dikdörtgen bir yapıdadır. Üzerinde stilize bir tarzda işlenmiş yürüyen aslan figürü, önünde duran iki yapraklı bir dal ve üst bölümde bir mızrak tasviri yer almaktadır. Mührün tepe bölümünde yuvarlak bir ip deliği bulunmaktadır (Hauptmann, 1979: Fig. 33) (Tablo 2/Şekil 3). Diğer bir mühür ise yine taştan yapılmış olup üçgen formundadır. Dikdörtgene yakın bir baskı yüzeyine sahiptir. Bu yüzey, stilize bir tarzda betimlenmiş olan, başı geriye dönük geyik (?) ve birbirine sarılmış yılan motifleri ile bezenmiştir. Mührün enlemesine orta bölümünde yuvarlak bir ip deliği söz konusudur (Hauptmann, 1979: Fig. 34.4) (Tablo 2/Şekil 4). Son mühür örneği de taştan yapılmış olup dikdörtgen bir yapıdadır. Üzerinde zigzag ve çeşitli geometrik motiflerden oluşan bezemeler bulunmaktadır. Enine kesiti üçgen biçimli, deliği diyagonal açılmış olan damga mühür, dikdörtgen tabanlı, prizma biçimli mühür türüne girmektedir. (Hauptmann, 1976, Lev. 48.1) (Tablo 2/Şekil 5). Bu türde mühürlerin benzerlerine Tepe Gawra (Buchanan, 1967: 275, Pl. I/10), Tilbeş Höyük (Bozkurt, 2014: 202), Tell El Cüdeyde’de ve Alishar (Osten, 1937: Fig: 186/2) gibi merkezlerde de rastlanılmıştır. Norşuntepe’de mühürlerin yanı sıra bullalar da söz konusudur. Bunlardan bir örnek, pişmiş ya da güneşte kurutulmuş kilden yapılmış olup oval bir formdadır. Üzerinde, enine karşılıklı açılmış ve mühürlenmesini sağlayacak yuvarlak iki ip deliği bulunmaktadır. Bulla üzerinde yaban keçisi ile dal motifi bezemeleri yer almaktadır (Hauptmann, 1976, Lev. 48.3) (Tablo 2/Şekil 6).

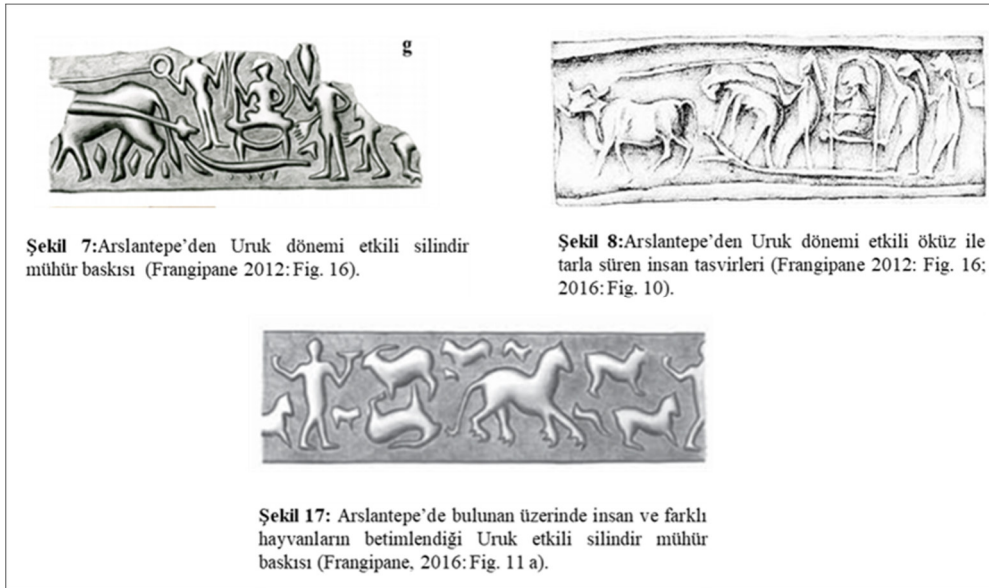
Tablo 2: Norşuntepe’den bir grup damga mühür ve bulla.

2.2. Malatya-Arslantepe Mühürleri

Malatya-Arslantepe’de Uruk etkili mühür ve baskıları arasında damga mühürler başta olmak üzere silindirik mühürler de söz konusudur. Arslantepe’nin en yoğun buluntu grubunu oluşturan damga mühür ve baskıları; farklı hayvanlar, stilize insan ve karışık motiflerden oluşmaktadır (Frangipne, 2018: 85). Mühürler üzerine işlenen hayvan tasvirleri kendi içinde çeşitlilik göstermektedir. Söz konusu bu damga mühürler, form olarak benzer tarzda olup bezeme açısından bazı farklılıklar göstermektedir (Tablo 4/Şekil 9-13, 15-16). Taştan (?) yapılmış olan mühürler yuvarlak formu bir baskı yüzeyine sahiptir.

Üzerlerindeki bezemeler ise stilize bir tarzda işlenmiş olup tek yılan figürü (Frangipane, 2016: Fig. 10) (Tablo 4/Şekil 9), altlı üstlü duran ikili aslan (Frangipane, 2016: Fig. 10) (Tablo 4/Şekil 10), karışık aslan ve geyik (Frangipane, 2016: Fig. 10) (Tablo 4/Şekil 11), karışık yılan aslan (Frangipane, 2016: Fig. 10) (Tablo 4/Şekil 12), aslan, yılan, boğa ve geyik (Frangipane, 2016: Fig. 11) (Tablo 4/Şekil 13), koç başı, yılan, bitki (Frangipane, 2016: Fig. 8a) (Tablo 4/Şekil 15) ve çok başlı ya da kollu, başlı bir karışık yaratık (Frangipane, 2016: Fig. 8b) (Tablo 4/Şekil 16) gibi motiflerden oluşmaktadır. Malatya-Arslantepe'deki bir diğer damga mühür örneği, yapısı ve bezemesi itibariyle diğerlerinden farklıdır. Kare formunda baskı yüzeyine sahip olan mührün üzerinde stilize tarzda iki insan figürü ile iki hayvan betimlemesi söz konusudur. Bu iki figür, bir elinde uzun ve ince bir nesne diğer ellerinde ise bir başka bir nesne taşımaktadırlar (Frangipane, 2016: Fig. 10) (Tablo 4/Şekil 14).

Malatya-Arslantepe'de bulunan Uruk Dönemi'ne ait silindir mühür baskıları, dönemin önemli karakteristik özelliği yanında tarım ve tapınak ekonomisine de vurgu yapmaktadır. Arslantepe'de Uruk Dönemi ile ilişkilendirilen bir grup silindir mühür örneği de söz konusudur (Tablo 3/Şekil 7-8 ve 17). İlk örnek üzerinde; öküzü bağlanan bir saban üzerinde oturan bir insan ile öküzü elindeki ip ile yönlendiren ve ellerinde yaba olan insanlar, tarla sürürken ya da mahsulü toplarken betimlenmişlerdir (Frangipane, 2012: Fig. 16) (Tablo 3/Şekil 7). Diğer silindir mühür örneğinde de benzer bir betimleme yer almaktadır. Burada öküzü bağlanan saban üzerinde oturan bir kişi ile önünde ve arkasında duran, tarla süren stilize insan tasvirleri bulunmaktadır (Frangipane, 2012: Fig. 16; Frangipane, 2016: Fig. 10) (Tablo 8/Şekil 8). Son silindir mühür örneği üzerinde ise stilize tarzda tapılmış insan ve çeşitli hayvan tasvirleri bulunmaktadır (Frangipane, 2016: Fig. 11 a) (Tablo 3/Şekil 17).

Tablo 3: Malatya-Arslantepe'den ele geçen bir grup silindir mühür.

Tablo 4: Malatya-Arslantepe'den ele geçen bir grup damga mühür.

2.3. Elazığ-Çınaz Höyük

Doğu Anadolu Bölgesi'nde Uruk Dönemi etkili mühürlerin ele geçtiği bir diğer merkez de Elazığ-Çınaz Höyük'tür. 1987 yılında Elazığ, Bingöl ve Tunceli illerinde yapılan Prehistorik Dönem çalışmalarında Elazığ-Çınaz Höyük'te ele geçen damga mühürlerden biri, üçgen formundadır. Siyah taştan yapılmış olan mührün yuvarlak formu bir baskı yüzeyi bulunmaktadır. Baskı yüzeyinde stilize tarzda işlenmiş, biri büyük diğeri daha küçük boyutlu iki geyik (?) tasviri bulunmaktadır. Mührün arka bölümünün tepe noktasında yuvarlak bir ip deliği yer almaktadır (Bahar, 1988: 513, Res. 8) (Şekil 18).

3. SONUÇ

Güney Mezopotamya ile Doğu Anadolu Bölgesi arasında MÖ 6. binyılda başlayan ticari ilişkiler, MÖ 4. binyılda Uruk Dönemi ile birlikte yoğunluk kazanmıştır. Güney Mezopotamya'da özellikle tarımla zenginleşen yönetici sınıf statü malzemelerine ihtiyaç duymuştur. Bu malzemelerden özellikle maden Mezopotamya'da bulunmamaktadır. Ayrıca inşaat yapımı için gerekli olan kereste gibi ürünler de oldukça yetersizdir. Bu ürünlerin elde edilebilmesi ticari ilişkileri zorunlu kılmıştır. Uruklu tüccarlar bu nedenle Anadolu ile ticaret yapmıştır.

Malatya-Arslantepe, Elazığ-Norşuntepe ve Elazığ- Çınaz Höyük'te ele geçen damga ve silindir mühürler, bu ticari ilişkinin bir kanıtı niteliğindedir. Ticari ilişkilerde güvenlik, yönetim ve kayıt altına alma işlevinde kullanılan mühürlerin benzer ya da farklı durumlar sergiledikleri anlaşılmaktadır. Malatya-Arslantepe'de damga mühürler başta olmak üzere silindir mühürler de tespit edilmiştir. Silindir mühürlerde daha çok tarım ve tapınak ekonomisi işlenmiştir. Mühür baskılarında yer alan insan, boğa, saban ve yaba tasvirleri bunun bir göstergesidir. Ayrıca bu türden sahnelerin daha özenli bir işçiliğe sahip olması ve figürlerin anatomik yapılarına uygun işlenmesi dikkat çeken unsurlardandır. Yine bu sahnelerde bir hareketlilik, doğal akış ve konu bütünlüğü söz konusudur. Mühür baskılarının bir kompozisyona bağlı olarak geliştiği görülmektedir. Bu türden mühürler, Uruk etkili olmalarının yanı sıra hareketlilik ve konu akışı, yerel katkılar olarak değerlendirilebilir (Frangipane, 1994: 46; Frangipane, 2012). Ancak belli bir konuya bağlı kalmadan, stilize tarzda işlenmiş insan ve hayvan figürlerinden oluşan baskıların yer aldığı silindir mühürler de söz konusudur. Damga mühürlerde ise daha çok tekli figürlerin işlendiği, bir konu akışının olmadığı betimlemeler yoğunluktadır. Frangipane, stilize tarzda işlenen insan, aslan, yılan, karışık yaratık ve geometrik motiflerin Mezopotamya ve Kuzey Suriye ilişkili olduğunu belirtmektedir (Frangipane, 2018: 85). Bazı mühürlerde bu benzerliği görmek mümkündür. Ancak insan figürlü mühürlerin üslubuna, konusuna ve işleniş şekillerine bakıldığında Mezopotamya'dan bariz farklılıklar görülmez. Mezopotamya mühürlerinde insan ve hayvan tasvirleri daha ayrıntılı yapılmışken (Collon, 1987: Fig. 6), Doğu Anadolu mühürlerinde insan figürleri stilize şekilli ve ayrıntılar daha az verilerek işlenmiştir. Ayrıca, Güney Mezopotamya Uruk mühürlerinin sevilen rahip kral figürlerine Doğu Anadolu'da rastlanmaz. Bu da özellikle insan tasvirli silindir mühürlerin yerel ustalar tarafından üretilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Elazığ-Norşuntepe'de ele geçen mühürler damga mühür türündedir. Mühür baskıları üzerinde stilize insan, hayvan, karışık yaratıklar ve geometrik motifler bulunmaktadır. Durağan ve konu bütünlüğünden yoksun olan Norşuntepe mühürleri, büyük oranda Uruk etkilidir. Tek figürden oluşan sahneler yoğunluktadır. Ancak Norşuntepe mühürlerindeki hayvan tasvirlerinin daha özenli bir işçiliğe sahip olduğunu söylemek mümkündür. Arslantepe mühürlerine oranla Norşuntepe mühürlerinin daha sade bir yapıda oldukları ileri sürülebilir. Elazığ-Çınaz Höyük'te de tespit edilen damga mühür, Norşuntepe örnekleri ile benzerlik göstermektedir. Üzerinde işlenmiş olan geyik figürü stilize bir tarzda olup Uruk özelliği göstermektedir. Tek bir figürden oluşan sahnede bir konu bütünlüğü bulunmamaktadır.

Söz konusu merkezlerde ele geçen mühürlerin biçim ve konu açısından Uruk etkili olduklarını söylemek mümkündür. Ancak, özellikle Arslantepe'de olduğu gibi yerel özellikleri barındıran mühür ve baskıları da söz konusudur. Mühürlerin genelinde bir konu akışı olmamakla birlikte figürler; insan, hayvan, karışık yaratık ve geometrik motiflerden oluşmaktadır. Belirli bir kompozisyonun yer aldığı mühür baskılarının daha özenli bir işçiliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar arasında Arslantepe mühürleri, işlenen konular ve işçilik açısından Norşuntepe ve Çınaz Höyük mühürlerinden daha farklı bir tarza sahiptir. Mühürler Uruk etkisinde kalsa bile yerleşimler arası farklılıkların olduğu ve yerel mühür tarzlarının geliştiği ve bazı mühürlerin yerel ustalar tarafından üretildiği düşünülebilir.

KAYNAKÇA

- Abay, E. (2001). "Seals and Sealings". (Ed. Altan Çilingiroğlu, Mirjo Salvini), *Ayanis I: Ten Years' Excavations at Rusahinili Eiduru-kai 1989-1998*, ss. 321-355, CNR, Istituto per gli Studi Micenei ed Egeo-Anatolici, Roma.
- Algaze, G. (1993). *The Uruk World System: The dynamics of expansion of early Mesopotamian civilization*, University of Chicago Press, Chicago.
- Bahar, H. (1989). "Elazığ, Bingöl Ve Tunceli İllerinde Prehistorik Araştırmalar", 6. Araştırma Sonuçları Toplantısı, I: s. 501-528.
- Bernbeck, R. & Pollock, S. (2005). *A Cultural-Historical Framework. Archaeologies of the Middle East: Critical Perspectives*, Blackwell Publishing, US.
- Bozkurt, A. (2014). "MÖ. 4. Binyılda Uruk Kültürünün Güneydoğu Anadolu Yayılımı ve Bunun Kültürel Sonuçları", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Buchanan, B. (1967). "The Prehistoric Stamp Seal: A Reconsideration of Some Old Excavations", *Journal of the American Oriental Society*, 87(3): 265-279.
- Burney, C. (1958). "Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age", *AS VIII*: 157-209.
- Collon, D., (1987). *First Impressions Cylinder Seals in The Ancient Near East*, British Museum Publications, London.
- Collon, D. (1990). *Interpreting The Past-Near Eastern Seals*, University of California Press, London.
- Collon, D. (1997). "Ancient Near Eastern Seals". (Ed. Collon Dominique), *7000 Years of Seals*, ss. 11-30, British Museum Press, London.
- Curtis, J. (1982). *Fifty Years of Mesopotamian Discovery: The Work of The British School of Archaeology in Iraq; 1932-1982*, The British School of Archaeology, Iraq.
- Çevik, Ö. (2005). *Arkeolojik Kanıtlar Işığında Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme Süreci, Kuramsal Bir Değerlendirme*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Dede, G. M. (2014). "Anadolu'da Bulunmuş Eski Tunç Çağı'na Ait Silindir ve Damga Mühürler", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Duru, R. (2004). "Bademağacı Kazıları 2002 ve 2003 Yılları Çalışma Raporu", *Belleten*, 68: 519-560.
- Duru, R. (2008). *From 8000 BC to 2000 BC: Six Thousand Years of The Burdur-Antalya Region*. (Ed. İnci Türkoğlu, Angela Bell), *Suna ve İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayınevi*, Antalya.
- Esin, U. (1972). "Tepecik Kazısı, 1970, Keban Projesi 1970 Çalışmaları", *Keban Projesi Yayınları*, 1(3): 139-159.
- Feroli, P.; Fiandra, E., & Garcea, E. (1983). "Clay-Sealings from Arslantepe VI A: Administration and Bureaucracy in Perspectives on Protourbanization in Eastern Anatolia: Arslantepe (Malatya). An Interim Report on 1975-1983", *Campaigns, Origini. Rivista di Preistoria e Protostoria delle Civiltà Antiche*, 12(2): 455-509.
- Fiandra, E. (2003). "Mühürler, Kil Mühür Baskıları", *Arkeo Atlas Dergisi*, 2: 32-34.
- Frangipane, M. (1993). "Arslantepe-Melid-Malatya", *Arslantepe, Hierapolis, Iasos, Kyme. Scavi archeologici italiani in Turchia*, 30: 103.
- Frangipane, M. (2012). "The Collapse of The 4th Millennium Centralised System at Arslantepe and The Far-Reaching Changes in 3rd Millennium Societies", *Origini*, XXXIV: 237-260.
- Frangipane, M. (2016). "The Origins of Administrative Practices and Their Developments in Greater Mesopotamia. The Evidence from Arslantepe", *Archeo-Nil* 26: 9-33.

- Frangipane, M. (2018). "Arslantepe: I. Uluslararası Arkeoloji Sempozyumu Bildirileri", Arslantepe: Proceedings of The 1. International Archaeology Symposium, 4-6 Ocak 2018, IAAS, 71-104, Malatya.
- Hauptmann, H. (1976). "Norşuntepe Kazıları", 1972 Keban Projesi 1972 Çalışmaları, 1(5): 41-59.
- Hauptmann, H. (1979). "Kalkolitik Çağ'dan İlk Tunç Çağı'nın Bitimine Kadar Norşuntepe'de Yerleşmenin Gelişimi", Türk Tarih Kongresi VIII/1: 55-63.
- Khurt, A. (2009). Eski Çağ'da Yakınoğu (Çev.: Dilek Şendil), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Mellaart, J. (2003). Çatalhöyük Anadolu'da Bir Neolitik Kent (Çev.: Gökçe Bike Yazıcıoğlu), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Oppenheim, A. L. (1956). "The interpretation of dreams in the Ancient Near East. With a Translation of an Assyrian Dream-book", Transactions of the American Philosophical Society, 46(3): 179-373.
- Özgüç, N. (1987). Karaoğlan mühürleri, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Özkan, S. (2011). "Kanişte Mühür Sanat, Anadolu'nun Ön Sözü". (Ed. Fikri Kulakoğlu, Selmin Kangal), Kültepe Kaniş Karumu, ss. 148-153, Seçil Ofset, İstanbul.
- Palmieri, A. (1981). "Excavations at Arslantepe (Malatya)", AS XXXI: 101-119.
- Palmieri, A. (1983). "Arslantepe Excavations, 1982", KST, 5: 97-101.
- Pittman, H. & Aruz, J. (1987). Ancient art in miniature: Near eastern seals from the collection of Martin and Sarah Cherkasky, Metropolitan Museum of Art, New York.
- Pittman, H. (2003). "Son Kalkolitik Çağ Mühürleri", Arkeo Atlas, 2: 34-35.
- Sevin, V. (2003). Eski Anadolu ve Trakya: Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Stein, G. J., (1999). Rethinking World-Systems. Diasporas, Colonies and Interaction In Uruk Mesopotamia, The University of Arizona Press, Tucson.
- Sürenhagen, D., (1986). "The Dry-Farming Belt. The Uruk Period and Subsequent Developments". (Ed. Harvey Weiss), The Origins of Cities in Dry-Farming Syria and Mesopotamia in the Third Millennium, ss. 7-45, Four Quarters Publishing Co., Guilford.
- Tuna, B. & Tezcan, B. (2012). ODTÜ Arkeoloji Müzesi, TAÇDAM, Ankara.
- Warner, J. L. (1994). Elmali-Karataş. 2. The early Bronze age village of Karataş, Bryn Mawr College, Pensilvanya.
- Vonder Osten, H. H. (1937). "The Alishar Hüyük: Seasons of 1930-32 Part I", OIP, XXVIII: 114-123.
- Von Wickede, A. (1990). Prhistorische Stempelglyptik in Vorderasien, Profil Verlag, München.
- Wright, H. (2001). "Cultural Action In The Uruk World", American Antiquity, 69(1):152.
- Yakar, J. (2014). Eski Anadolu Toplumunun Arkeolojideki Yansımaları, Neolitik ve Kalkolitik Çağ topluluklarının Sosyo-Ekonomik Yapıları İnanç Sistemleri ve Teknolojileri, Homer Kitapevi, İstanbul.